

TRAJECTÒRIES SOCIALS I EDUCATIVES DELS FILLS I FILLES DE LES FAMÍLIES IMMIGRANTS

FATHIA BENHAMMOU LACHIRI

Mestra. Màster en exclusió social i diversitat sociocultural

Social and educational development of children of immigrant families

L'augment de la població immigrada a Catalunya i la gran diversificació pel que fa a l'origen planteja la necessitat d'actuacions polítiques, socials i educatives per afavorir la seva integració i la dels seus fills. En l'article es qüestiona la consideració d'immigrants de segona generació i s'analitzen les trajectòries d'inclusió social i les construccions identitàries, tot insistint en el paper fonamental de l'escola i de la família, molt especialment en una etapa crucial com és l'adolescència.

Paraules clau: immigració, acollida, identitat, segona generació, escola, adolescència.

The increase in the immigrant population in Catalonia and the diversification of the country of origin poses the need for political, social and educational measures in order to encourage integration of immigrants and their children. The article questions the consideration of second-generation immigrants and analyses the development of social inclusion and identity constructions, emphasising the fundamental role of the school and family, particularly in a crucial stage such as adolescence.

Paraules clau: immigration, reception, identity, second generation, school, adolescence.

1. Introducció

El progressiu augment de la immigració al nostre país i la diversificació dels països d'origen dels quals prové aquesta immigració planteja la urgència de donar resposta a les noves necessitats emergents en l'àmbit social. La permanència i l'arrelament a Catalunya de la gran majoria de famílies immigrades és un fet que ens obliga a crear estratègies polítiques, socials i pedagògiques que assegurin la seva integració i la dels seus fills.

En aquest document pretenem aproximar-nos a la realitat social dels fills i filles de famílies immigrades. Per fer-ho, començarem qüestionant críticament el concepte de segones generacions d'immigrants i, posteriorment, aportarem alguns elements reflexius per analitzar les trajectòries d'incorporació social així com les construccions identitàries d'aquests nois i noies. Aquesta anàlisi tindrà en compte el paper que juguen l'espai educatiu i familiar en les definicions identitàries i en la inclusió social.

2. Segones generacions d'immigrants? Variables per analitzar les seves trajectòries socials i educatives

El vocabulari que sovint utilitzem no és neutre. Aquest és, indiscutiblement, el cas del concepte de segones generacions d'immigrants.

Hi ha quatre crítiques que com a mínim podem fer a aquest concepte:

- Té un caràcter homogeneïtzador i engloba un grup de persones molt heterogènies entre si amb diversitat de trajectòries socials marcades per variables estructurals i conjunturals. Aprofundirem sobre aquest tema més endavant.
- La categoria “segona generació d'immigrants” considera aquests nois i noies com a immigrants tot i que en molts casos es tracti d'infants i adolescents nascuts a Catalunya.
- Es planteja com a veritablement significativa l'ascendència, és a dir la generació a la qual pertanyen. Els conceptualitzem com una segona generació de l'ètnia d'origen dels pares i els assignem culturalment al país d'origen sense tenir en compte la complexitat de les seves necessitats. Alhora, no es fa palès que la majoria de les seves experiències vitals estan (o estaran) relacionades amb Catalunya i no amb els respectius països d'origen. En realitat, i com han apuntat diversos autors de les ciències socials,¹ la majoria dels fills i filles de famílies immigrades no poden escollir ni comparar l'experiència vital viscuda a Catalunya amb la viscuda al país d'origen. Les activitats socials, els seus afectes, records i expectatives estan condicionats per la inserció a la societat receptora. Per alguns, en concret per a aquells nois i noies que han viscut la socialització primerenca a Catalunya, la cultura d'origen esdevé un referent simbòlic del qual gairebé no tenen experiències reals.
- Es tracta d'un concepte estigmatitzador, ja que no s'utilitza amb tots els fills de persones immigrades sinó només amb aquells que provenen dels països anomenats en vies de desenvolupament.

Tal com sosté Pajares, “cuanto más hablemos de ellos como la segunda generación, cuanto más los encuadremos dentro de la cultura de origen de los padres, cuanto más les digamos que tienen derecho a ser diferentes, más rechazo o exclusión van a sentir y más problemas de integración les vamos a crear”.²

Els elements compartits pels nois i noies que són objecte d'aquest article és que són fills o filles de famílies immigrades establertes a Catalunya i que han viscut pautes de socialització (infantesa, adolescència i joventut) marcades per la immigració, una immigració viscuda en primera persona o a través dels referents adults.

1. JULIANO, D. *Inmigrantes de segunda. La adscripción étnica asignada*. A: SANTAMARÍA, E.; GONZÁLEZ PLACER, F. (coord.). *Contra el Fundamentalismo escolar*. Barcelona: Editorial Virus, 1998.

2. PAJARES, M. *La inmigración en España. Retos y propuestas*. Barcelona: Ministerio de Trabajo y Asuntos sociales. 1998. (Colección Icaria Antrazyt)

Una altra característica comuna entre aquests infants i adolescents que cal destacar és que el procés migratori no ha estat voluntari³ sinó que són els adults els que prenen la decisió d'immigrar. Cal assenyalar que, malgrat les reflexions crítiques que hem fet constar a l'entorn del concepte de segones generacions,⁴ no volem negar que tingui un caràcter funcional. En tot cas, creiem que hem de ser conscients de la càrrega semàntica i simbòlica que es desprèn d'un concepte que tan assíduament s'utilitza des de diverses disciplines professionals (mestres, periodistes, sociòlegs, etc.).

Més enllà del significat i el sentit del concepte, i amb la finalitat d'evitar generalitzacions abusives que menystinguin la complexitat dels processos socials d'aquest col·lectiu, volem posar en relleu diverses dimensions i variables que juguen un paper clau en les possibilitats d'inclusió social.

En primer lloc volem destacar algunes variables **vinculades** a la mateixa **trajectòria migratòria**:

- El nivell socioeconòmic i d'instrucció dels pares.
- La situació escolar en el país d'origen: si han estat escolaritzats prèviament, si han estat alfabetitzats en la grafia llatina, si la llengua d'aprenentatge escolar era diferent a la d'ús familiar, etc.
- L'any i l'edat d'arribada a Catalunya. No té les mateixes implicacions en les trajectòries personals i escolars incorporar-se al sistema educatiu català als 5 anys que als 14. Així mateix, l'any d'arribada a Catalunya també juga un paper fonamental en les possibilitats econòmiques i socials que pot oferir el territori. Per posar un exemple, per als immigrants no va tenir les mateixes repercussions assentar-se a Catalunya a la dècada dels 70-80, quan el context econòmic i social oferia més oportunitats i, alhora, era més amable que l'actual (recordem que l'arribada d'immigració extracomunitària a Catalunya data d'aquesta època i que la primera Llei d'estrangeria es va aprovar el 1985), que immigrar a la dècada dels anys 90, coincidint amb consecutius enduriments de la Llei d'estrangeria i amb una representació social de l'immigrant cada cop més negativa.
- Lloc de procedència. En aquest cas, no només ens referim al país sinó si provenen d'un context rural o urbà o si ja han viscut una primera immigració interna en el país d'origen.
- Les dinàmiques escolars i pedagògiques del país d'origen i les seves proximitats i distàncies amb les catalanes; relació família-escola, mecanismes d'aprenentatge, etc.

3. Aquesta seria una diferència clara amb els menors marroquins no acompanyats.

4. Moltes d'aquestes reflexions a l'entorn del concepte es poden trobar recollides a CASAS, Marta (coordinadora). *També catalans: fills i filles i famílies immigrades*. Fundació Jaume Bofill, 2003. (Col·lecció Finestra Oberta; 38)

- Característiques de l'estructura familiar i de les xarxes comunitàries; capital social i familiar, intensitat de les connexions transnacionals, etc.
- La construcció social del gènere en origen i en destí. Com és sabut, la construcció del gènere està subjecta a canvis en funció del context i del moment històric. Les expectatives de les noies i els seus processos d'integració dependran del rol que els transmet la cultura d'origen i el que exerceixen o poden desenvolupar a la societat catalana. Si no tenim present com s'articula aquesta construcció del gènere en el si de la família i les seves transformacions en la destinació, difícilment podrem analitzar els canvis que es produeixen a Catalunya. Així mateix, la construcció dels estereotips racials i ètnics i culturals es fa de manera diferent en funció de la dimensió del gènere.
- Altres.

En segon lloc, cal focalitzar la nostra atenció en variables vinculades a les polítiques i **mecanismes d'acollida catalans i amb les condicions d'assentament:**

- El marc legal i jurídic sobre estrangeria basat en el control de fluxos. Certament, cal tenir present la manca de competències polítiques a Catalunya pel que fa a estrangeria.
- Les polítiques educatives i els dispositius que s'implementin. Per l'alumnat d'origen estranger no té les mateixes incidències una aula d'acollida dins del centre educatiu que un TAE. Així mateix, tampoc té la mateixa repercussió implementar mesures de distribució per al conjunt de l'alumnat (a través d'oficines municipals de matriculació única, per exemple) que posar en pràctica polítiques de distribució adreçades de manera exclusiva a l'alumnat d'origen estranger.
- Les oportunitats econòmiques i les característiques dels barris on s'instal·len: l'existència o no de segregació ètnica i de classe als barris, la qualitat i quantitat de serveis i infraestructures, l'existència o no de dinàmiques veïnals, etc.
- La representació i la imatge social que a Catalunya s'ha construït a l'entorn de la immigració. Recordem que les relacions històriques de conflicte i colonització existents tenen un paper important en la imatge social que es crea sobre l'immigrant de determinats col·lectius. Aquesta representació de l'alteritat pot exercir una influència important en la configuració de les identitats dels nois i noies, així com en les relacions entre majories i minories.

Òbviament, doncs, l'espai local, i en definitiva les condicions i les opcions que ofereix el territori, tenen influències decisives en la integració i participació social de la població d'origen immigrant i, també, de la resta de la població.

Indiscutiblement, el que és rellevant no és la repercussió d'un d'aquests factors de forma aïllada sinó com repercuteix la combinació dels diferents factors esmentats. Els processos d'inserció social i educativa seran diversos en funció que com es combinin aquestes i altres variables.

D'altra banda, les formes plurals d'incorporació social també estaran condicionades **pels canvis i les mutacions que es donen a les societats contemporànies**, transformacions com ara la globalització cultural i econòmica, la precarització dels antics barris obrers, la mutació de la família cap a formes i dinàmiques més complexes, la debilitació del vincle amb el mercat laboral, el fràgil vincle comunitari, etc.

La multiplicitat de variables que entren en joc fan impossible definir un patró d'incorporació educativa i social uniforme i únic per a tots aquest nois i noies. Estem davant, doncs, de diversitat de trajectòries en funció de les característiques del context, de les oportunitats econòmiques i culturals i dels recursos individuals i col·lectius.

Les dificultats i oportunitats d'adaptació al nou context es posaran de manifest en aquells espais on es troben majoritàriament els joves i adolescents: espais escolars, contextos d'oci, espais laborals i espais familiars. En aquest sentit, el treball educatiu i social amb els infants i joves implicarà, ineludiblement, intervenir en aquests contextos. En última instància, la primera característica que hauria de definir totes les intervencions que es vulguin implementar socialment, políticament i educativament amb aquesta població és la seva condició d'infants, d'adolescents o de joves. La pertinença a un col·lectiu minoritari o nacional determinat ha de quedar en un segon plànol. Cal afegir que, per bé que s'han de tractar les específics a partir de la creació de recursos pont, cal posar l'accent en els elements comuns compartits i tendir cap a la "normalització" defugint la creació de xarxes paral·leles.

3. Construccions identitàries

3.1. Consideracions generals

Abans de parlar pròpiament de les construccions identitàries ètniques, volem apuntar algunes qüestions i idees generals que cal abordar amb una doble intencionalitat: d'una banda, per no perdre de vista la complexitat de processos identitàris i el paper que juga l'adolescència; i, d'altra banda, per aproximar-nos a l'escola i la família com a espais de socialització fonamentals en què es construeixen i es resignifiquen les identitats dels nois i noies.

3.1.1. L'adolescència com a moment crucial de construcció identitària

Tal com ha apuntat en diverses ocasions el psicòleg Jaume Funes, l'adolescència, en tant que construcció social, ha anat canviant el seu contingut en el temps i en l'espai. Les condicions socials actuals, com ara no necessitar la incorporació progressiva i ràpida de mà d'obra dels joves al mercat laboral, l'allargament dels anys de formació, el consegüent retard en la composició d'unitats familiars, etc., han permès l'existència d'aquesta etapa tal com la coneixem actualment al nostre país. Aquesta construcció cultural es defineix a partir dels valors i les estructures socials de cada context sociocultural. Des de d'aquest punt de vista, l'adolescència i la joventut no tenen les mateixes característiques a tots els països. De fet a alguns

dels països de procedència l'adolescència ha aparegut com un procés vinculat a la progressiva urbanització d'algunes zones. També cal recordar que la globalització cultural i l'increment de les possibilitats d'alguns joves d'accedir a les noves tecnologies han contribuït a la creació d'uns llenguatges i estils juvenils que s'han universalitzat i que circulen, per tot el món, gràcies als *mass media* i, en especial, a les TIC.

La joventut i l'adolescència són etapes plurals i dinàmiques en què el gènere, la classe social i l'ètnia tenen un paper fonamental: la condició de gènere configura els discursos i les pràctiques dels joves; la classe social, i en conseqüència la posició en l'estructura social i el capital social, econòmic i cultural, determinen en gran mesura l'accés a les oportunitats socials i als recursos; respecte a l'ètnia, cal assenyalar que formar part d'una minoria ètnica, i sobretot la relació d'aquesta minoria amb el grup majoritari, té influències concretes en les possibilitats socials i econòmiques del jovent.

En aquest apartat, val la pena fer un incís respecte als espais laborals; les condicions laborals, sovint injustes i abusives, s'acarnissen especialment amb els i les joves. A Europa, l'espai laboral, igual que altres espais socialitzadors, ha deixat de ser per als joves un eix fonamental per a la construcció i la pertinença identitària. Els joves, i sobretot les joves, continuen essent les principals víctimes de la precarietat laboral. Pel que fa a la relació entre els espais educatius i el mercat laboral ens trobem, cada cop més, amb un desajust considerable entre la formació i les possibilitats reals de treball. Per bé que el mercat laboral no aporta la identitat que havia aportat a les generacions predecessores, actualment el que sí aporta identitat és la capacitat de consum, capacitat que dependrà de les possibilitats econòmiques i de les característiques de les tasques laborals que desenvolupin.

Avui en dia els adolescents i els joves han adquirit un protagonisme important en la creació d'una cultura pròpia, "la cultura juvenil". Aquesta cultura juvenil està marcada pel consum de vestimenta i de músiques, per formes de parlar pròpies, etc. Des d'aquest punt de vista, ens hauríem de qüestionar si quan parlem de la integració d'adolescents de fills de famílies immigrades estem parlant de la seva integració en el marc normatiu dels adults o en el si de la cultura juvenil.

Un altre element fonamental en l'etapa adolescent és que el grup d'iguals es converteix en una peça clau que permet un marc de protecció intermediari entre la societat i la família.

Més enllà d'algunes característiques específiques que viuen els fills i filles de famílies immigrades en relació amb l'adolescència⁵ (inestabilitat del procés migratori, contradicció entre alguns valors vinculats a l'adolescència, com el consum d'alcohol i les sortides nocturnes, amb determinats valors culturals i religiosos, etc.), el que es pot afirmar és que aquí i ara s'ha convertit en una etapa obligatòria per a tothom al marge de l'entorn familiar, social i cultural.

5. AJA, E. et al. La immigració estrangera a Espanya, els reptes educatius. Barcelona: Fundació la Caixa, 2000. (Col. Estudis Socials; 1)

3.1.2. *L'escola com a espai de socialització per als fills i filles de pares immigrants*

Com dèiem anteriorment, per parlar d'identitat i dels processos d'inserció social dels nois i noies de pares immigrants, cal centrar la nostra atenció en l'escola ja que aquesta és, per diverses raons, una institució fonamental per a aquesta inclusió social:

- perquè a la nostra societat l'escola esdevé un escenari clau de socialització (tant des del punt de vista dels instruments com dels valors);
- per la seva obligatorietat fins als 16 anys, que permet que en el mateix marc convisquin, comparteixin, s'expressin i construeixin identitats nois i noies amb diferents referents culturals;
- perquè possibilita un espai d'intercanvi legítim entre infants i adolescents;
- i, sobretot, perquè el seu objectiu fonamental és l'adquisició de coneixements, habilitats i capacitats que assegurin la incorporació social dels nois i noies com a ciutadans de ple dret en la societat catalana.

Tampoc podem oblidar el paper de l'escola en la construcció i la modificació de la identitat ètnica i de gènere de les filles de pares immigrants. Tal com ha estudiat el Grup Elima de la UAB,⁶ els objectius d'emancipació que persegueixen algunes joves immigrades passen pel contacte amb el sistema educatiu entre altres institucions.

A fi de consolidar un model escolar integrador basat en la igualtat de condicions per a tot l'alumnat, les actuacions escolars s'han d'emmarcar més enllà de l'escola fent especial atenció a l'entorn immediat on està ubicat el centre. Tal com recullen diverses recerques impulsades per la Fundació Jaume Bofill,⁷ hem d'entendre l'acollida i la integració de l'alumne més enllà del marc institucional del centre escolar. L'escola no deixa de ser un reflex de la realitat social on, sovint, es traslladen els conflictes, les necessitats, les mancances etc. Cal saber quines influències tenen les dinàmiques socials en el si de l'escola i, en definitiva, fer més permeables les fronteres entre l'escola i el seu entorn.

Pel que fa a la vinculació entre família i escola, hem de tenir molt present els aspectes següents: 1) el paper de la família com a agent educatiu que transmet pautes i valors socials i, alhora, com aquestes pautes s'articulen i es transformen en el context educatiu i social; 2) que les trajectòries escolars dels nois i noies estan marcades per les convergències i divergències entre les expectatives i les pràctiques de les famílies i les del professorat, i que aquesta constatació ens obliga a analitzar aquestes relacions, les condicions en què es donen, la influència d'un sistema sobre l'altre, etc.; 3) el paper que exerceix l'escola en la integració de les famílies en el territori i la tasca del centre educatiu com a generadora d'espais de relació entre famílies que procedeixen de diferents contextos socials i culturals.

6. GRUPO ELIMA. Educación, aculturación y género. Reflexiones des de la investigación en el nuevo contexto multicultural de Catalunya. Revista *Nómadas*; número 14, 2001.

No volem finalitzar aquest apartat sense insistir en la necessitat d'evitar visualitzar la diversitat cultural exclusivament en termes de diferència. Si bé cal tenir present la diversitat humana (des del punt de vista cultural, ideològic, de gènere, etc.), des de l'educació l'objectiu últim ha de ser la igualtat d'oportunitats per a tot l'alumnat. Tampoc volem pecar d'ingenus; som conscients que aquesta igualtat depèn, en gran mesura, de factors polítics i econòmics i no només de l'educació. Però l'acció educativa també té una dimensió de compromís social i polític.

3.1.3. *El paper de les famílies*

De diverses recerques realitzades a Catalunya, se'n desprèn la importància de les relacions entre famílies i centres educatius com un dels factors explicatius del sentit i el significat que té per a l'alumnat el pas per l'escola.

Com és sabut, els processos migratoris es caracteritzen per alterar les estructures familiars i demogràfiques a través de la negociació i l'adaptació al nou context. La feminització dels moviments migratoris a Catalunya i la diversificació dels models de reagrupament familiar que sorgeixen d'aquests moviments tenen una repercussió concreta en les trajectòries escolars i socials dels nois i noies. Òbviament, les reagrupacions escalonades en què la dona, en el cas sobretot d'alguns països d'Amèrica Llatina,⁷ és la que inicia el projecte migratori i deixa al càrrec d'altres familiars els seus fills i filles, té uns costos emocionals simbòlics i materials concrets: la construcció de maternitats transnacionals (es tracta de dones que han d'exercir la seva maternitat des de Catalunya amb uns fills que es troben al país d'origen); la reconstrucció del principi d'autoritat per part de les mares un cop fet efectiu el reagrupament familiar; canvis, per tant, en les relacions de parentiu tant des del punt de vista de l'aliança com de la filiació; culpabilització de les dones tant en origen com en destí per "l'abandó" dels fills; llargues jornades laborals en un nínxol d'ocupació poc regulat com és el servei domèstic, etc.

Respecte al paper que exerceixen les dones amb els seus fills i filles, es fa necessari començar a visibilitzar i reconèixer el seu rol⁸ en tant que mediadores amb el context d'acollida i amb el país de origen. Elles són les que han d'assegurar, sobretot en determinats col·lectius com seria en el cas marroquí, que es mantinguin certes pautes culturals però, al mateix temps, han de crear els mecanismes i les estratègies que facilitin el procés d'inserció social de la família de manera no conflictiva. Val a dir, però, que la intensitat de la mediació varia en funció de cada cas i que té certs límits que acostumen a estar condicionats per aquells recursos tradicionals que cada dona consideri indispensables a transmetre i per la vigència del mite del retorn o no. En aquest sentit, si el mite del retorn continua essent vivent cal assegurar que, sobretot les filles, coneguin aquells recursos tradicionals que els permetran moure's amb desimboltura al país d'origen

7. PEDONE, C. De l'Equador a Catalunya: El paper de la família i les xarxes migratòries. Barcelona: Editorial Mediterrània, 2006. (Col·lecció Polítiques; 52)

8. BENHAMMOU LACHIRI, F. *Amb veu de dona. Veus de les filles de famílies marroquines a Catalunya*. 2001. Inèdit.

Infants jugant a bàsquet a Vic. Fotografia Sergi Càmara

Així mateix, cal tenir en compte que l'absència d'alguns dels membres del grup familiar pot provocar que, fonamentalment en el cas de nois i noies amb un procés migratori recent, mostrin una excessiva dependència del grup o que els seus pares i mares tendixin a sobreprotegir-los. Les traves legals per l'atorgament del reagrupament familiar no fan sinó augmentar la sensació de desarrelament de molts nois i noies. Encara que sovint són invisibles, no podem menystenir els vincles de fidelitat que moltes famílies que estan a Catalunya tenen respecte a la resta de família que és al país d'origen. Aquestes fidelitats poden repercutir en les decisions que el grup familiar prengui a Catalunya. El projecte migratori sovint està influït per solidaritats intergeneracionals i té presents les necessitats de la família que és al lloc d'origen.

En diversos espais de formació i debat, un dels temes que sorgeix de manera recurrent és el dels conflictes intergeneracionals que apareixen al llarg de l'adolescència en el si de les famílies immigrades (i que en realitat apareixen a totes les famílies). Cal fer palès que la majoria d'aquests conflictes són resultat de les mateixes estratègies de confrontació i reafirmació que utilitzen la resta d'adolescents amb l'adult. Aquests conflictes tendeixen a desaparèixer en la mesura que construeixen les transicions cap a la vida adulta. Per bé que en alguns casos la contradicció entre hàbits i normes entre casa i fora de casa poden ser més grans per als fills/es de famílies immigrades que per als altres adolescents,

cal dir que no hi ha una contradicció permanent i insalvable.⁹ Les contradiccions apareixen amb relació a uns valors determinats i no a la totalitat de valors. No obstant això, cal assenyalar que la majoria de nois i noies tenen capacitat i recursos personals per a gestionar la diversitat de valors i normes en les quals naveguen. I en el cas que no disposin d'aquests recursos, caldrà plantejar-se mecanismes d'acompanyament educatiu que afavoreixin la presa de decisions i la construcció de projectes de futur. No ens referim a una nova forma de tutorització sinó a una funció ja implícita en el fet educatiu.

Més enllà de les possibles dificultats de relació entre aquests adolescents i els seus pares, i contràriament al que de vegades sentim a través dels mitjans de comunicació, la família a Catalunya esdevé un ancoratge fonamental per a aquests nois i noies i un espai de negociació i gestió de l'autoritat, les normes i els límits. Sobretot, però, la família es defineix com l'espai de seguretat afectiva per excel·lència.

Segons Marcelo i Carola Orozco¹⁰ al seu llibre *La infancia de la inmigración* la cohesió familiar, la supervisió, l'autoritat i el control dels pares sobre els seus fills i filles són alguns dels factors més poderosos que asseguren el benestar i el resultat acadèmic i social futur dels nois i noies. Alhora, aquests mecanismes de control normatiu sovint eviten que els nois i noies s'integrin en espais de precarietat social. Quan la precarietat del procés migratori dificulta que la família realment esdevingui un espai de seguretat afectiva, l'espai públic es pot convertir en l'espai vital de socialització en què els referents que donen protecció i suport emocional són, freqüentment, aquells altres nois i noies que estiguin vivint un procés personal i social similar.

3.2. Construccions identitàries. Processos d'identificació¹¹

Les investigacions desenvolupades a l'entorn de la definició de les construccions identitàries en contextos multiculturals estableixen diferents models de pertinença que van des de la mimetització identitària a la pertinença múltiple. En alguns casos es donen processos d'assimilació i d'identificació completa amb els valors culturals del país d'acollida. És el que s'ha anomenat "fugida ètnica". Aquesta fugida implica la dissolució en la generalitat i el distanciament del mateix grup ètnic de manera conscient o inconscient. Són aquells nens i nenes que s'identifiquen de manera més intensa amb la cultura dominant; per molts d'aquest nois l'escola pot ser vista com una forma d'allunyar-se psicològicament i simbòlicament de la família i del propi grup ètnic. Sovint la identificació amb el grup dominant suposa l'afebliment dels vincles comunitaris. Val a dir, tal com apunten

9. CASAS, M. (coordinadora). *També catalans: Fills i filles i famílies immigrades*. Fundació Jaume Bofill, 2003. (Col·lecció Finestra Oberta; 38)

10. SUÁREZ OROZCO, M.; SUÁREZ OROZCO, C. *La infancia de la inmigración*. Madrid: Morata, 2003.

11. La introducció d'aquest apartat està basada en algunes de les contribucions empíriques que es poden trobar al llibre SUÁREZ OROZCO, M.; SUÁREZ OROZCO, C. *La Infancia de la inmigración*. Madrid: Morata, 2003.

Suárez Orozco, M. i Suárez Orozco, C., al llibre anteriorment citat,¹² que la fugida ètnica pot suposar uns costos emocionals i socials importants, entre altres raons perquè implica la infravaloració de la figura paterna i materna.

Recordem que el vincle comunitari pot tenir una importància cabdal per molts d'aquests nois i noies. Si bé és cert que la comunitat¹³ pot exercir com a grup de pressió i control de determinats comportaments dels joves (sobretot de les joves), no és menys cert que possibilita xarxes d'ajuda mútua i de suport entre les mateixes famílies:

- La comunitat pot ser el refugi protector quan els joves estan en una situació desfavorida, un refugi que s'expressa com la fidelitat a determinats referents culturals.
- També possibilita les relacions socials necessàries per a facilitar el coneixement de l'entorn, la recerca de feina, etc.

En definitiva, com deia Alejandro Portas a la conferència inaugural del 4t Congrés sobre la Immigració a Espanya. Ciutadania i Participació, celebrat a Girona, la comunitat és un espai de generació de capital social. La carència de vincles comunitaris pot implicar riscos de marginalitat si tenim present la forta estigmatització que pateixen alguns col·lectius. El manteniment de vincles forts amb la comunitat acaba assegurant més oportunitats per a la promoció educativa i econòmica dels seus membres. Evidentment això dependrà dels recursos econòmics i socials de què es disposi.

Tornant al tema identitari, fins ara hem parlat de “la fugida ètnica”; doncs bé, en d'altres casos es poden construir les identitats des de l'oposició. Alguns fills d'immigrants adopten una postura d'oposició activa contra algunes institucions socials. Es tracta de nois o noies que, davant de la vivència i la percepció de la violència simbòlica i estructural que perceben en l'entorn, acaben rebutjant les institucions de la cultura dominant perquè les perceben com espais hostils que tendeixen a reproduir les desigualtats socials. Molts d'aquests nois i noies acostumen a tenir dificultats de comportament i d'aprenentatge a l'escola i sovint no finalitzen els seus estudis.

El rebuig social i l'hostilitat que els i les joves perceben en l'entorn repercuteixen en l'autoestima de l'infant i el jove i, per tant, de l'autoimatge que finalment poden tenir de si mateixos. En alguns casos, i encara que aquesta hostilitat pugui ser imaginària, la identitat cultural d'origen es pot construir com a refugi de protecció.

“Porque antes me relacionaba sólo con personas autóctonas y estaba como vacía, no? Y llegué aquí (a una asociación de inmigrantes marroquíes) y empecé

12. SUÁREZ OROZCO, M.; SUÁREZ OROZCO, C. *La Infancia de la migración*. Madrid: Morata, 2003.

13. Quan parlem de comunitat, no ens referim a una comunitat que ja funcionava en origen i que ha estat transplantada a Catalunya, sinó d'un xarxa, amb diverses lleialtats, creada com a fruit del procés migratori.

a conocer gente marroquí... y lo que ellos sentían yo también lo sentía... y entonces más... más llega, no? Y ya puedes enfrentarte a todo. Es otra perspectiva totalmente. (...). Mi mejor amiga es española... o sea que... Pero que... encontré mi lugar, no?

Hayats, nascuda a Barcelona, té 23 anys. Ha estudiat FP administratiu i treballa en una entitat de suport a la immigració. Per ella, que havia viscut molts moments de rebuig per part de companys de l'escola i de l'institut, l'entitat esdevé un espai de protecció. Tal com diu va trobar el seu lloc.

Pel que fa a com la imatge social negativa que hi ha sobre els immigrants a Catalunya pot repercutir en les identificacions, faré al·lusió al que diuen F. Dubett i S. Martucelli al seu llibre *En què sociedad vivimos?*¹⁴

“Los jóvenes se encuentran demasiado a menudo confrontados con imágenes estereotipadas de sí mismos, en las cuales sus diferencias individuales son borradas con representaciones colectivas estigmatizadas.”

Encara que els pares proporcionin una imatge positiva d'un mateix, sovint aquesta no pot compensar els reflexos i les representacions socials estereotipades que els nens i nenes troben en el seu dia a dia. És el que els Suárez Orozco han conceptualitzat sota el nom de la imatge reflectida. El nen o nena es configura a si mateix gràcies al reflex que de si mateix li retornen les persones que li resulten significatives (mestres, familiars, mitjans de comunicació, etc.). Quan la imatge és positiva se sent digne i competent; quan és negativa l'autoestima es veu afeblida.

En la construcció de la categoria d'immigrant tenen un paper clau diferents sectors i institucions, d'entre els quals cal destacar el paper dels mitjans de comunicació i la reproducció de determinats discursos polítics. Aquestes representacions creades a l'entorn de l'immigrant tenen repercussions concretes en la imatge que els infants i adolescents de pares estrangers es construeixen de si mateixos i, per tant, en la definició de les identitats culturals. Quins són els models positius viables que poden tenir els adolescents en general i els d'origen immigrant en particular sobre si mateixos i sobre els seus països d'origen si socialment la immigració acostuma a estar relacionada amb representacions negatives? Quines repercussions tindran aquestes imatges en la cohesió social? I en la construcció d'una societat que reconegui els fills de famílies immigrades com a catalans de ple dret amb pertinences culturals múltiples? Malauradament, molts d'aquests nois i noies són sovint interpel·lats sobre el seu grau d'integració i alhora reben molta ambigüitat sobre si són dels “nostres” o són dels “altres”.

Finalment, i sobretot, podem trobar nois i noies que adquireixen competències biculturals i bilingües. Són el que s'ha anomenat identitats transculturals. Aquesta seria, sense dubte, la identitat ètnica més adaptativa, en què els joves tendeixen a fondre i a escollir aspectes dels referents culturals de què disposen.

14. DUBET, F.; MARTUCCELLI, D. *¿En que sociedad vivimos?*. Buenos Aires: Editorial Losada, 1999.

Per a molts d'aquests nois i noies l'èxit acadèmic i social i el pas per l'escola no només implica progrés i independència individual, sinó que esdevé una forma de retornar als progenitors els sacrificis que aquests han fet. Aquests tipus d'identitats preserven els lligams afectius amb la cultura d'origen però alhora permeten l'adquisició de les habilitats necessàries perquè el nen/nena es desenvolupi en la societat.

Sovint en aquests casos s'utilitzen els diversos referents culturals com **una estratègia d'adaptació**¹⁵ al medi. És a dir, s'utilitza un referent cultural o un altre en funció del context en què es troben. No es tracta d'una alternança d'identitats sinó d'un posicionament a partir d'un nucli cohesionat i reconegut pel grup d'iguals i per la família (si no es podria considerar que hi ha alguna malaltia de caire psicològic). Hi ha, per tant, una maleabilitat de les adscripcions identitàries que els permet adaptar-se a les pautes que els exigeix l'entorn, tot actuant amb registres diferents en funció del context. Amb relació a la dimensió del gènere, val a dir que les joves, sobretot les de determinats contextos culturals, estan més obligades que els nois a actuar amb registres diferents i a mesurar la seva identificació amb la societat catalana i amb la cultura dels pares.

Un exemple il·lustrador d'aquest procés seria el següent:

“P: Actues de la mateixa manera a Catalunya que al Marroc?”

R: Hasta ahora hacía un “transform”, vale? La mentalidad me cambia y hago un cambio de xip pero no me siento mal. No lo hago conscientemente. No sé, me adapto y actuo de la manera que toca. Y me digo qué estoy haciendo? (risas) (...) Y cuando llego aquí brrrrroum!! Lo borro todo, y cuando voy hacia allá borro lo de aquí (...) Es que no lo hago conscientemente. No digo: me voy a transformar”, simplemente me pasa.”

Nadia va arribar a Catalunya amb 6 anys. Quan es va fer l'entrevista tenia 18 anys i estudiava segon de batxillerat.

Cal afegir que l'ús conscient o inconscient d'aquesta capacitat adaptativa bicultural té a veure, bàsicament, amb la maduresa personal i amb l'edat de l'individu.

El que defineix les identifications són elements significatius i vivencials vinculats a l'entorn. Cadascun dels nois i noies construeixen les seves identifications i identitats de manera particular a partir de les pròpies experiències. Les experiències viscudes com a positives potenciaran identitats múltiples sense conflictes i les viscudes de manera negativa interferències en la construcció identitària, o bé identitats més rígides.

Val a dir que els processos reflectits en aquest apartat es poden donar de manera combinada en funció del moment vital.

15. BENHAMMOU LACHIRI, F. *Amb veu de dona. Veus de les filles de famílies marroquines a Catalunya*. 2001. Inèdit.

4. Per acabar

Més enllà d'exigir la igualtat de drets i oportunitats per a aquests nens i joves com a element indiscutible per a la integració social, jurídica i cultural, és necessari crear mecanismes i accions per afavorir la construcció d'una societat que reconegui els immigrants en general i els seus fills i filles en particular com a ciutadans catalans de ple dret, amb pertinences culturals múltiples. Com podem centrar el debat en els drets de la ciutadania defugint del pretès distanciament cultural que atribuïm als joves de determinats col·lectius? Com potenciar accions que emfasitzin els elements compartits i comuns entre els nens i joves més enllà del seu origen cultural? Podem parlar d'integració quan no existeix igualtat d'oportunitats, drets i responsabilitats?

De les accions del present dependrà el futur, i aquests nois i noies són, també, el futur de Catalunya.